

Mehmet Emin BARS¹

MANAS DESTANI'NDA İSLAMİ UNSURLAR

Özet

Manas Destanı, Kırgız Türklerinin büyük bir kahramanlık hikâyesi şeklinde bugüne kadar gelmiş önemli bir destanıdır. Destan XI-XII. asırlarda Türkistan'da Yedisu çevresinde doğmaya başlamıştır. Aynı asırlarda İslamiyetin Türk topluluğunda uyandırdığı büyük heyecanla kısa zamanda büyük bir destan haline gelmiştir. Manas Destanı, Kırgız bölgesinde yaşamış Manas Han adlı bir bahadırın başından geçmiş olayları anlatır. Destan Türk kavimleri içinde toplanmış en büyük hacimli destanıdır. Kırgızlar arasında yaşayan eski Türk geleneklerini, Kırgızlara ait ahlâk ve âdetleri, aile hayatını, dünya görüşünü destanda görmek mümkündür. Eski zamanda tespit edilip sözlü olarak halkın hafızasında olan destanlar, halkla beraber yaşadıkları için halkın her devirdeki fikir, ideal, sevinç ve kederlerini aksettirirler. Manas Destanı da yaşayan bir destan olduğu için, Kırgızların en eski devirlere ait hatıralarını yansıttığı gibi XVIII-XIX. yüzyıllarda İslamiyetin Kırgızlar arasında iyice yerleşmesinin sonucu olarak İslamî öğeleri de içine almıştır. Bu çalışmada Manas Destanı'nda İslamî unsurların varlığı incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Manas Destanı, İslamiyet, Kırgızlar, gelenek.

ISLAMIC ELEMENTS IN THE EPIC OF MANAS

Abstract

The Epic of Manas, which has come so far in the form of great heroic story, is an important epic of Kyrgyz Turks. The epic began to emerge around Yedisu in Turkestan in XI-XII. centuries. In the same centuries, it became a great epic in a short time with the Islamism's creation of a great sensation in Turkish community. The Epic of Manas tells the events of a hero named Manas Han, who lived in Kyrgyz region. The epic is the most voluminous epic collected in Turkish tribes. It is possible to see the old Turkish traditions living among Kyrgyz, morals and customs, family life and world view belonging to Kyrgyz in the epic. The epics identified in old times and being orally in the memory of people, reflect the people's opinion, ideal, joy and grief in every period because of living with people. The Epic of

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, m_e_bars_21@hotmail.com

Manas, which reflects the memories belonging to the oldest periods of Kyrgyz, is also a living epic and it also included the Islamic elements as a result of becoming firmly established of Islamism among Kyrgyz in the centuries XVIII-XIX. In this study, the existence of Islamic elements in the Epic of Manas will be studied.

Keywords:The Epic of Manas, Islamism, Kyrgyzs, tradition.

Giriş

Kırgızlar, bağımsız bir devlete erişebilmek için tarihte birçok savaş ve mücadeleye girmiştir. Bu savaş ve mücadeleler onları bir hayli yıpratmıştır. Zaman zaman büyük devletler de kurmuşlardır. 840'ta Uygurları yıktıktan sonra Moğolistan ve Tiyanşan bölgelerini de kendi ülkelerine katmışlar ve böylece Çin'den Batı Türkistan'a kadar uzanan geniş ülkelere hâkim olmuşlardır. Manas Destanı'nı meydana getiren Kırgız Türk kültürü bu geniş coğrafyada doğup gelişmiştir. Kırgız ozanları, bağımsızlık mücadeleleriyle ilgili anlatımlarını kopuz eşliğinde çalıp söyleyerek destan haline getirmişlerdir. Bunları terennüm eden ozanlar zamanla kendilerinden bir şeyler katarak destanı zenginleştirmişlerdir (Geyikoğlu, 2001: 202).

Manas Destanı, Kırgız Türklerinin büyük bir kahramanlık hikâyesi şeklinde bugüne kadar gelmiş önemli bir destanıdır. Destan XI-XII. asırlarda Türkistan'da Yedisu çevresinde doğmaya başlamıştır. Aynı asırlarda İslamiyetin Türk topluluğunda uyandırdığı büyük heyecanla kısa zamanda büyük bir destan haline gelmiştir. Destan, Asya Türkleri arasında on asır içinde bazı yeni olaylarla, yeni ideallerle zenginleşmiştir. Destana en yakın asırlarda bile yeni yeni olaylar katılmıştır (Banarlı, 1997: 269). Manas Destanı, Kırgız bölgesinde yaşamış Manas Han adlı bir bahadırın başından geçmiş olayları anlatır. Manas dünya hâkimiyeti, dünya devleti kurma idealine sahip değildir. O basit bir kabile reisidir. Düşman kabilelerden mallar elde etme, güzel kızlar kaçırmaya Manas'ın en büyük övünme sebebidir. Destanda olaylar son derece dar bir çevrede geçer. Destan Türk kavimleri içinde toplanmış en büyük hacimli destanıdır. Kırgızlar arasında yaşayan eski Türk geleneklerini, Kırgızlara ait ahlâk ve âdetleri, aile hayatını, dünya görüşünü destanda görmek mümkündür.

Manas Destanı'nın adı ilk olarak Kazak bilgini ÇokanVelihanoğlu tarafından bilim dünyasına duyurulmuştur. Çokan Velihanoğlu 1856 yılında derlediği Manas Destanı'nı 1961 yılında yayımlar. Daha sonra ünlü Rus Türkolog W. Radloff 1962-1969 yılları arasında Kırgızistan'a yaptığı yolculuklarda destan metnini derlemiş, 1985 yılında "Türk Halk Edebiyatı Numûneleri" adlı eserinde yayımlamıştır. Kazak yazar ve bilim adamı Muhtar Avezov tarafından da Manas Destanı üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Muhtar Avezov, 30 yıla yakın devam ettirdiği çalışmalarında destanın pek çok varyantını bilim dünyasına tanıtmıştır. Türkiye'de ise Manas Destanı üzerine çalışan bilim adamlarının başında Başkurt Türkü asıllı Türkolog Abdülkadir İnan gelir. Bunun yanı sıra 1995 yılında Radloff varyantı esas alınarak Emine-Gürsoy Naskali ile Naciye Yıldız tarafından (doktora tezi) hazırlanan eserler yayımlanmıştır. 2001 yılında yine Radloff varyantı esas alınarak Tuncer Gülensoy tarafından çevirisi yapılan "Manas Destanı" adlı eser yayımlanır. Çalışmamızda Tuncer Gülensoy tarafından çevirisi yapılan metin esas alınmıştır (Gülensoy, 2002).

Manas Destanı'nda İslamî Unsurlar

Manas Destanı ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacılar zaman zaman destandaki İslamî unsurlara da değinmişlerdir. Ancak bu konuda yapılan açıklamalar birkaç cümle ile

geçştirilmiştir. Araştırmacılarından Abdülkadir İnan, Manas Destanı'nda İslamiyetin zahiri şekillerden ibaret olduğunu ifade eder. Ona göre destanda Allah, peygamber, Hızır, evliya, ferişte gibi terimler geçmesine rağmen bunların destandaki rolleri eski kâhin ve kamların rollerinden başka bir şey değildir. Destanda ölümden sonraki hayat kimseyi ilgilendirmemektedir (İnan, 1998: 115). Bahaeddin Ögel de İnan'a benzer bir düşünce taşır: "İslamiyet, eski Türk inanışlarına rağmen, kendisini zorla ve yapma da olsa göstermektedir. Meselâ Manas'ı iyileştirmek için, karısının Mekke'ye gitmesi ve kocasına, orada ilaç ve devâ araması, zorla konmuş ve yapma bir efsane motifidir" (Ögel, 1998: 528).

Nihad Sami Banarlı ise Manas Destanı'nı "İslamî Türk Destanları" başlığı altında inceler ve onu "İslamîliğin Türk halkına söylettiği ilk büyük destan" şeklinde tanımlar. Destan, İslamın kabulü, yayılması ve onun için yapılan savaşlar etrafında söylenmektedir. Ancak eski Türk destanlarının çeşitli motiflerini de saklamaktadır (Banarlı, 1997: 269). Banarlı bu düşüncesiyle İnan ve Ögel'den ayrılarak destanda İslamî unsurların belirgin olduğunu anlatmak ister.

Manas Destanı'nda Müslümanlığın temellerine dayanan inanışları bulmak mümkündür. Eski zamanda tespit edilip sözlü olarak halkın hafızasında olan destanlar, halkla beraber yaşadıkları için halkın her devirdeki fikir, ideal, sevinç ve kederlerini aksettirirler. Manas Destanı da yaşayan bir destan olduğu için, Kırgızların en eski devirlere ait hatıralarını yansıttığı gibi XVIII-XIX. yüzyıllarda İslamiyetin Kırgızlar arasında iyice yerleşmesinin sonucu olarak İslamî öğeleri de içine almıştır.

Türk hükümdarlık anlayışında "kut" anlayışı bulunmaktadır. Türkler hükümdarlarının Tanrı tarafından yeryüzüne gönderildiklerine inanırlardı. Türk hükümdarlarının idare yetkisini Tanrı'dan aldıklarına dair inanç çok güçlüdür ve millet tarafından da benimsenmiştir. Bu inancı olağanüstü doğum motifinde görmek mümkündür (Oğuz, 1995: 13). Manas'ın olağanüstü doğumunda da bu inanış görülür. Destanda İslamiyetin etkisi Manas'ın doğumuyla kendisini gösterir. Manas doğduğunda ona adını vermek için dört ulu peygamber gelir, ona adını verir ve onu kucaklar. Destanda dört ulu peygamberin kimler olduğu belirtilmez:

"Yakup Han, doğan oğlunun adını

Dört ulu peygambere Manas koydurdu.

Dört ulu peygamber onu kucakladı" (Gülensoy, 2002: 30).

Aşağıdaki dizelerde ise İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav)'den şu şekilde bahsedilir:

"Mekke'ye girip gittiğinde, çorom,

Hazret-i Sultan Peygamber, çorom,

Benim yoldaşım olmuştu, çorom" (Gülensoy, 2002: 259).

Hz. Muhammed (sav) son peygamberdir. O, 23 yıllık peygamberlik hayatında durmadan çalışmış, insanları Allah'ın nizamında hak ve adalete ulaştırmak için bütün topluluklara hitap etmiştir. O, kâmil insanın dünyadaki sembolü, insanlığın iftihar tablosudur.

Hızır'ın adı destanda sıkça tekrar edilir. Manas'ı bebekliğinde Hızır korur. Yakup Han, Bakay'a dua ederken Hızır'dan söz eder:

"Sol yanını koca Hızır kollasın, Bakay" (Gülensoy, 2002: 32).

Manas'ın oğlu Semetey'in adı da dua ederek gelen Hızır tarafından konur. Ak sakallı Hızır ak boz atına biner, elinde asasıyla, toplanan halkın karşısında Semetey'i kucağına alarak adını koyar:

“Onlar (hiçbir) söz söylemeden durduğunda,

Ak Boz atı var olmuş.

Asa baston elinde,

Ak sakallı bir kişi,

Kara Han'ın önüne,

Yaklaşır gelir durdu.

Ak sakallı (şöyle) dedi:

Bu çocuğun adını,

Toplanan halkın bilmiyorsa,

Ben (onun) adını koyuvereyim,

Ver çocuğunu elime!” (Gülensoy, 2002: 301).

Almam Bet, karşılaştığı zorlukta ona Hızır'ın yardım edeceğini söyler:

“Koca Kıdır (sana) yardımcıdır” (Gülensoy, 2002: 66).

İslam inancında Hızır, âb-ı hayatı içip ölmezliğe kavuşan kişidir. Hızır'ın peygamber veya veli olduğuna dair rivâyetler vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Musâ peygamber ile olan macerası anlatılır (Kehf/60-82). Onun darda kalanlara yardım edeceğine dair inancı halk arasında oldukça yaygındır. “Kul bunalmayınca, Hızır yetişmez.”, “Hızır gibi yetişmek” gibi kalıp ifadeler bu düşüncenin mahsulüdür. Bazı durumlarda Hızır'ın yanınca kırk erenden de söz edilir:

“Kırk erenin başında

Hızır şimdi karşında” (Gülensoy, 2002: 246).

Kırk sayısı Türk folklorunda önemli bir yere sahiptir. Özellikle “kırklar” diye bilinen Hak erenleri tasavvufta sıkça geçer. “Dünyayı idare eden bu kırk erenin başında kutb, yahut kutbu'l-aktâb bulunur. Bunların yediler ve üçler gibi üst makamları vardır. Alevî-Bektaşî inanisinde kırklar meclisi vardır. Kırkların başında Hz. Ali bulunuyormuş” (Pala, 1995:326).

Manas, henüz beşikte iken konuşmaya başlar. Manas'ın dilinden dökülen ilk cümleler ise destanın üzerindeki İslamî damganın ne kadar kuvvetli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Manas, babası Yakup Han'a hitaben Müslümanların yolunu açacağını, Müslümanlar için kurtuluş olacağını, kâfirin malını saçacağını söyler. Bu Manas'ın doğum nedenidir. O dünyaya âdeta İslamiyeti yüceltmek için gelmiştir. Bu destan kahramanı Manas'ın temel idealini gözler önüne serer:

“Manas'ın haberi duyuldu,

Manas kükredi (ve daha)

Beşikte yatarken konuştu:

‘Ak sakalateke Yakup Han,

Müslüman yolunu açacağım,

Kâfirin malını saçacağım,

Müslüman (için) kurtuluş olacağım!’ (dedi) (Gülensoy, 2002: 30-31).

Destanda İslamiyetin temel kitabı Kur’ân-ı Kerîm’den de sık sık bahsedilir. Yakup Han, çocukluğunda Manas’ı Bakay’a teslim eder. Bakay’ın görevi Manas’a doğruları öğretmek, ona kılavuzluk etmek, onu bir kahraman olarak yetiştirmektir. Yakup Han, Manas’ı Bakay’a teslim ederken ona şunları söyler:

“At başı kadar (büyük) Kur’an’ın var, Bakay!

Koyun sayısı kadar kitabın var, Bakay!

Kıyâmet alâmetlerini ona öğret, Bakay!” (Gülensoy, 2002: 33).

Destanda geçen Kur’ân, dört semavî dinden sonuncusu İslamın kutsal kitabıdır. Kur’ân daima “kerîm” sıfatıyla beraber anılır. Destanda sadece Kur’ân şeklinde geçer. Kur’ân-ı Kerîm insanlığın iki dünya saadetini ve hayatını düzenleyen, onlara kurtuluş yolunu gösteren kitaptır. Yukarıdaki mısralar aynı zamanda destanda İslamın temel inançlarından biri olan kıyamete inanıldığını da gösterir. Kıyamet, bütün insanların mahşerde toplanacakları gün, dünyanın sonu, ölümden sonra hayat bulmadır. Kıyamet, haşr ve neşr ile ilgili birçok ayet vardır. Kıyamet koştuktan sonra tüm canlılar ölecek, dünya düzeni bozulacaktır. İnsanlar tekrar dirilecek, mahşer yerinde bütün insanlar toplanacak, dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerdir. Amelleri iyi olanlar cennete, kötü olanlar cehenneme gideceklerdir, böylece dünyada yaptıklarının hesabını göreceklerdir (Pala, 1995:332). Yine aşağıdaki mısralar da ahiret ve cennet inancını anlatır:

“Bu dünyadan göçüp de

Öteki dünyaya gitmek için

Başka yol var mıdır?” (Gülensoy, 2002: 38).

Aşağıdaki mısralar Kırgız toplumundaki Allah inancının mahiyeti ile ilgili bilgiler de ihtiva eder. Allah gökyüzündeki Ayı ve Güneş’i yaratmış, yeryüzünü Güneş’in ışığıyla ısıtmıştır. Allah’ın kudreti, bilgisi âlemi kuşatmıştır. O birdir, eşi ve benzeri yoktur. Her şey ona muhtaçtır, O hiçbir şeye muhtaç değildir. Tüm varlıkları O yaratmıştır. İstedğini anında var veya yok eder. Bu inancın bir yansıması olarak destanda, gökteki yıldızları da, Güneş’i de O yaratmıştır.

“Cennet’e girilir dediler.

Hız. Allahu Teala

Ay’ı gökyüzünde ısıldatır,

Güneş’i gökyüzünde ısıldatır,

Işıyla yeryüzünü ısıtır!” (Gülensoy, 2002: 38).

Bakay, düşman üzerine sefer yaparken Yakup Han’a düşmanı Tanrı’nın izniyle yeneceklerini söyler. Çünkü yapılan sefer Müslümanlığı yaymak için yapılacaktır, Allah da kendi yolunda savaşanlara, kendi dinini yayanlara yardım edecektir:

“Müslüman yolunu açalım, Yakup!

Beycin yolunu tutalım, Yakup

Tanrı izin verirse (onları) yeneriz Yakup!” (Gülensoy, 2002: 33).

Manas dara düştüğünde hep Allah'tan yardım ister. Kökçö, Manas'ı tüfekle vurduğunda, Manas atına atlayarak kaçır, Allah'a sığınır:

“Allah! deyip atına atladı;

Çok uzaklara doğru sürdü.

Yaradan Tanrı'nın sevgisine (sığındı)” (Gülensoy, 2002: 97).

Destanın diğer kahramanı Almam Bet'in doğumu anlatılırken tüm evliyaların onun için dua ettikleri, Fâtiha suresini okudukları belirtilir:

“Bütün evliyanın toplanıp,

Bir ağızdan okumasıyla;

Bütün evliyanın toplanıp,

Fâtiha duasıyla” (Gülensoy, 2002: 35).

İslam inancında keramet sahibi kişilere evliya denir. Evliya kelimesi veli kelimesinin çoğulu olmasına rağmen tekil anlamda da kullanılır. Bu kişiler hayatlarını ibadet ve taatla geçirirler. Kendilerinde birtakım olağanüstü haller zahir olur ki buna keramet adı verilir. Evliyalar Allah'ın dostu ve peygamberlerin varisleri olmaları nedeniyle yaptıkları dualar makbuldür, Allah tarafından geri çevrilmez. Bundan dolayı Almam Bet'in doğumunda dualar tüm evliyalar tarafından yapılır. Fâtiha suresi ise Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresidir. Manası şöyledir: “Hamd, âlemlerin Rabbi, Rahmân ve Rahîm, ödül ve ceza gününün sahibi olan Allah'ındır. Yâ Rab! Kulluğu sadece sana ederiz, yardımı sadece senden dileriz. Bizi doğru yola ulaştır. Kendilerine gazap edilenlerin ve sapıtanların değil, nimet verdiğin mutluların yoluna” (Fâtiha/1-7).

Edilen her duanın sonunda mutlaka Fâtiha okunur. “Mutasavvıflarca herhangi bir işin olması için bir ulunun 'Fâtiha' demesi ve orada bulunanların da bu sûreyi okumaları âdet edilmiştir. Bir işe başlarken ve bitirişte bu sûre okunur” (Pala, 1995:181).

Almam Bet, Kökçö'nün yanına gittiğinde Müslüman olmak istediğini belirtir. Burada söylediği sözler Kırgızların Müslüman olurken neler yaptıklarını göstermesi bakımından önemlidir. İslamiyette sakal bırakmak sünnettir. Müslümanların bıyıklarını ağızlarına girecek kadar uzatmaları da uygun görülmez. Bunun için Almam Bet bıyığını kestirir, sakal bırakır. Almam Bet'in sözlerinde İslamın kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'i okuma isteği de belirtilir. Almam Bet Müslüman olacağından dolayı İslamiyetin uyulması gerekli kurallarını da öğrenmesi gerekir. Bunun için de Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup, emirlerini öğrenecek, böylece yaşayışıyla da tam bir Müslüman olacaktır. Bu durum Kırgızların yaşayışında Müslümanlığın sadece şekilde kalmadığını da gösterir. Almam Bet, Müslüman olurken Kökçö'ye şöyle seslenir:

“Ben bıyığımı oydursam,

Sakalımı koydursam,

Hilâli altın tuğ gelir,

Makasın vardır yanında,
Usturan vardır cebinde,
Kitabın vardır koynunda,
Kur'an'ın vardır boynunda,
Getir Kur'an'ını göreyim!
Aç kitabını okuyayım!" (Gülensoy, 2002: 38).

Bu sözler karşısında Kökçö, Almam Bet'e şunları söyler:

"Kara-Han'ın balası
Kaplan (gibi) doğan Almambet,
Bıyığını oyuver
Sakalını koyuver
Kâkülünü kırptırıp,
Kalpağın süsünü aldırıver,
(O zaman) kitabımı okursun,
Kur'an'ımı tanırısın!" (Gülensoy, 2002: 39).

Almam Bet denilenleri yapar, Kur'an'ı da yardım görmeden okur ve Müslüman olur. Almam Bet bununla yetinmez, bu kez kabul ettiği yeni dini yaymaya çalışır. İlk olarak kendi halkını İslam'a davet eder. Almam Bet babası Kara Han'a gider. Babasına selam verir:

"Selamünaleyküm babam" (Gülensoy, 2002: 41).

Selam Müslümanların birbirlerini gördüklerinde yaptıkları bir duadır. Ayıplardan ve afetlerden koruma anlamı taşıyan selam, Allah'ında isimlerinden biridir. Selam almak farz-ı kifaye, vermek ise sünnettir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde Müslümanlara selam vermeleri emredilir. Destanın birçok yerinde bu tür selamlaşmalar geçer. Babasını İslamiyet'e davet eden Almam Bet red cevabını alınca babasına şu bedduada bulunur:

"Doğmaz olup kalsaydın!
Başaramadan kurusaydın!
Yalan dünya burada,
Gerçek dünya orada!
O dünya için bu dünyada
İyiliği doğruluğu öğrenelim!
'Kul hüvallahüEhad'
Kur'an dilini bilelim.
Mekke ile cennetin
Ortasını alalım!

Biz Müslüman olalım!” (Gülensoy, 2002: 41).

Yukarıdaki ifadeler Kırgızların ahirete olan inancını tekrarlar. Bu dünya yalandır, geçicidir, Müslümanın asıl yurdu ahirettir. Allah bütün varlıkları geçici olarak yaratmıştır. “Kıyamet koptuğu zaman her varlık dünya hayatını terk edecek ve âhîret hayatı başlayacaktır. Bu hayat dünyadaki iyi yahut kötü amellere göre cennet veya cehennemde sürecek olup bundan kaçış yoktur” (Pala, 1995: 25). Cennet ise “gölgelik bahçe” anlamına gelir. Cennet, ahirette müminlerin gideceği yerdir. Oraya girenlere her istediği verilecektir. Cennet ehli asla yaşlanmazlar. Sonsuz nimetlere kavuşurlar. Dizelerde İhlas sûresinden de bahsedilir. Bu sûrenin anlamı şu şekildedir: “De ki: O Allah birdir. Allah, O eksiksiz sameddir². Doğurmadı, doğrulmadı. O'na bir denk de olmadı” (İhlas/1-4). Bu sûre Allah'ın bir ve tek olduğunu anlatır. Mekke ise Hz. Peygamber (sav)'in doğduğu ve İslam'ın ortaya çıktığı şehirdir. Kabe'nin burada bulunması tarih boyunca önemini arttırmıştır.

Almam Bet'in babasının adı Kara Han'dır. Kara Han İslamiyeti kabul etmediği için oğlu Almam Bet tarafından öldürülür. Kara sıfatı karanlığın sembolüdür. İslamiyet ise aydınlık olandır. Bu bakımdan kâfir olan Almam Bet'in babasının Kara Han olarak destanda yer alması tesadüfî değildir. Bu motifin benzeri Reşidettin Oğuznâmesi'nde de karşımıza çıkar. O destanda da Oğuz Han, Müslüman olmayan babası Kara Han'ı öldürür (Togan, 1972: 19). Almam Bet'in babasına söylediği aşağıdaki sözler destandaki İslamî düşüncenin çok güçlü olduğunu gösterir. Bu sözlerde Müslümana kul olmak, kâfire kağan olmaya tercih edilir:

“Kâfirin kağanı olacağına,

Müslümanın kulu olalım” (Gülensoy, 2002: 41).

Almam Bet'in Er Koşoy'a dua ettiği dizelerde meleklerden ve ezandan şu şekilde bahsedilir:

“(Seni) ruhların korusun!

Meleklerin yardımcı olsun!

Çağırın sesin ezan gibi, Hocam

Başında sarık kazan gibi, hocam!

Melekler yardımcı olsun” (Gülensoy, 2002: 46).

Melekler nurdan yaratılmıştır. Yemezler, içmezler, uyumazlar, cinsiyetleri yoktur. İlahî emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah meleklerle kudret vermiştir. Daima zikir ve tesbih içindedirler. Melekler gece-gündüz Allah'a ibadet edip O'nun emri ile iş görürler. Allah'ın kendilerine emrettiği hususlarda asla O'na asi olmazlar (Pala, 1995: 364). Yukarıdaki dizelerde ezandan da bahsedilir. Ezan Müslümanları namaza davet için minareden okunan davet sözleridir. “Hicretin ilk veya ikinci yılında Müslümanlara namaz vaktini bildirmek için en uygun tarzın tesbiti tartışılırken ahabdan olan Abdullah b. Zeyd, rüyasında bir câmi damından Müslümanları bu sözlerle namaza çağırdığını görür. Rüya, peygamberimize arz edilince de kabul görüp ezan şekli tayin edilir” (Pala, 1995: 175). Ezandan bahsedilir olması namazı da bildiklerini gösterir. Bunun yanı sıra başka dizelerde namazdan da bahsedilir:

²Samed: Allah'ın her zaman bir ve her şeyin kendisinin olmasıdır, her dileğin yapıldığı, her şeyin kendisine yöneldiği zattır.

“Tulumundaki suyunu

Kendisi koyup içti.

Namaz kıldı oturup” (Gülensoy, 2002: 122).

Namaz Müslümanların belli zaman veya durumlarda Kur’ân-ı Kerîm’de emredildiği ve peygamberimizin de tarif ettiği şekilde Allah’a karşı yapmış oldukları bir ibadettir. İslamiyetin beş şartından biri olan namaz, her Müslüman için farzdır. Namaz İslamiyette dinin direği, her amelin başı olarak kabul edilir. Kös Kaman Müslüman olduğunda ona ilk olarak beş vakit namaz öğretilir:

“Müslüman yapıp koydu.

Beş vakit namazı öğretip” (Gülensoy, 2002: 251).

Almam Bet, Kökçö tarafından sevlmeye başlanınca Kökçö’nün adamları durumu kıskanırlar. Almam Bet’in Kökçö’nün karısı ile ilişkisi olduğu dedikodusunu yayarlar. Almam Bet kendisine atılan iftira karşısında içinde bulunduğu durumu tam bir inançla kabullenir. Bu yönüyle kaderine razı olur. Kader Allah’ın yarattığı varlıklar için ezelde verdiği hükümdür. Almam Bet tarafından söylenen aşağıdaki sözler kadere duyulan inancın bir göstergesidir:

“Tanrı istedi, argam³ yok,

Kudret istedi, çaram yok” (Gülensoy, 2002: 59).

Destanda misafir ağırlamalarda, bir zaferi kutlamak için, herhangi bir vesile dolayısıyla toplanmalarda kımız içilir:

“Almambet (adlı o) Kalmuk, sarhoş oldu,

Bir dikişte beş (bardak) içti,

Daha sonra beş daha içti,

Ata binerken beş daha içti” (Gülensoy, 2002: 67).

Bu tür sahnelere destanda çokça yer verilir. Sarhoşluk verici her türlü içki İslamiyette yasaklanmıştır. Buna rağmen destanda bu tür içkiler sıkça içildiği görülür. O. Şaik Gökyay bu durumu şu şekilde açıklar: “Şarap içmek ve meyhaneye gitmek, yalnız yeni Müslüman olmuş Oğuzlarda değil, çok daha sonraki yüzyıllarda, Osmanlı imparatorluğunda, Müslümanlığın en güçlü olduğu çağlarda bile, yalnız Türklerde değil, bütün Müslüman milletlerde görülmüştür. Başta Yıldırım Bayazıt olmak üzere Osmanlı hükümdarlarının şarap içtiklerini biliyoruz. İkinci Sultan Selim’in Kıbrıs’ı, bu adanın şarabı ünlü olduğu için aldığı yolundaki –elbette asılsız rivayet- bilinmektedir. Divan edebiyatının büyük şairleri şiirlerinde şaraba yer vermişlerdir, bunların içinde, en büyük din ulusu olan kadıaskerler, şeyhülislâmlar da vardır. Baki’nin, Yahya Efendi’nin divanlarının herhangi bir sayfasında buna nice tanıklar bulunur” (Gökyay, 2000: CCLXXI-CCLXXII).

Manas için söylenen aşağıdaki bu dizeler içkinin bir günah olarak bilinmediğini düşündürür. İçkinin Fatıha sûresi ile birlikte geçmesi böyle bir ihtimali akla getirir:

“Bat’ayak’ı⁴ içti, Fatıha okudu;

³Argam: Çaresizlik.

Fatiha tamamlansın, oturunuz! dedi” (Gülensoy, 2002: 72).

Manas'ın ölümü üzerine Manas tabuta konularak gömülür. Bu tarz bir gömülme İslamiyete uygun bir gömülme şeklidir. Çünkü insanların, ölümlerinden sonra, farklı inançlarda farklı şekillerde törenlerle bu dünyadan uğurlandıkları görülür. Destanda anlatıldığı şekilde bir gömülme İslam inancına uygun bir uygulamadır. Ancak tabutun dışının altınla, içinin de gümüşle kaplanması İslamiyette rastlanan bir uygulama değildir. Çünkü İslamiyette ölen kişinin neyin içinde gömüldüğü değil, kişinin dünyada yapmış olduğu amelleri önemlidir. Bu bakımdan her şeyin sadesi tercih edilir. Kefenle toprağa gömme olayında da insanların bu dünyadan ahirete hiçbir şey götüremeyeceği anlatılmak istenir. İnsan dünyaya çıplak gelir, çıplak gider. Yanında dünya malı adına hiçbir şey götüremez, amellerinden başka:

“Kökнар'dan derin tabut yaptırdılar

İç yüzünü altınla

Dış yüzünü gümüşle kapladılar.

Manas'ı tabuta koydular” (Gülensoy, 2002: 139).

Destanda Manas'ın tekrar dirilme motifi İslam inancıyla bağdaşmaz. İslamiyette ölen bir canlı bu dünyada tekrar dirilmez. Tüm insanlar öldükten sonra dünyada yaptıklarının hesabının vermek için başka bir alemde tekrar diriltirler. Manas'ın ölümü üzerine Manas'ın mezarının başında Ak-kula (atı), Ak-sungur (kuşu), Ak-taygan (köpeği) bekler. Tanrı, Manas'ı diriltmesi için bir melek gönderir. Melek, Manas'ı diriltir:

“Yahşının atı o ise,

Yahşının kuşu o ise,

Yahşının iti o ise,

Sahibini dirilt gel” (Gülensoy, 2002: 147).

Destanda bazı vesilelerle kurbandan da bahsedilir. Manas'ın annesi Baybiçe Manas'ın mezarını ziyarete giderken, onun dirilmesi için Tanrı'ya dua ederken, birisi Müslüman olurken, Manas sefere giderken kurban kesilir. Dizelerde Kur'ân-ı Kerîm (âyetü'l-kürsî ve ihlas sûresi)'in okunup Manas'ın ruhuna bağışlanması anlatılır:

“Ak-boz kırsrağı keselim,

Manas'ın ruhuna bağışlayıp

Kur'an'ı okuyup

Kulhüvallahü diyelim!

Ayete'l-kürsü imandır

Namazda hep okuyup söyleyelim!” (Gülensoy, 2002: 156).

Dizelerde geçen Âyetü'l-kürsî, Bakara sûresinin 255. âyetidir. Âyetin tamamında Allah'ın bazı isimleri ile azameti anlatılır. Âyetin meali şöyledir:“(O) Allah'tır, (Ondan) başka tanrı yoktur, ancak (O) vardır. (O) daima yaşayan, yarattıklarına hayat vermeye devam edendir. Onu ne bir gaflet, ne de bir uyku basar. Göklerdeki ve yerdeki hep O'nundur. İzni olmaksızın,

⁴Bat'ayak: kadeh

O'nun huzurunda şefaet etmek kimin hakkıdır? O, onların önlerinde ne var, arkalarında ne var, hepsini bilir. Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka, ilm-i ilahisinden hiçbir şey kavrayamazlar. O'nun egemenliği, bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır. Her ikisini görüp gözetmek O'na bir ağırlık vermez. O, öyle ulu, öyle büyüktür" (Bakara/255).

Kurban, Allah'ın rızasını kazanmak için aracı olan şeydir. Farz, vacip veya sünnet olarak kesilen hayvandır. Kurban ancak sığır, deve ve davar cinsinden olabilir. Ancak destanda kurban olarak kesilen hayvan çoğunlukla attır. Destanda atın yanı sıra İslamiyette necis olarak kabul edilen domuzun kurban edildiğinden de bahsedilir. Bu hayvanlar İslamiyette kurban edilmesi caiz görülmemeyen hayvanlardır. Bazı dizelerde devenin de kurban edildiğine değinilir. Bu hayvanların kesilmesi Kırgızların eski geleneklerinin, İslamiyeti kabul etmelerine rağmen, bir devamı olmalıdır. Kürşat Öncül, Manas Destanı'ndaki kurban hadisesini şöyle değerlendirir:

"Türk kültürü içinde yaşamsal öneme sahip Manas Destanı'nda dileklerin yerine getirilmesi için gerekli unsurlardan biri hediye ve kurbandır. Hediye vermenin temel nedenlerinden biri hediye veren kişinin bu eylemi yapmaktaki zorunluluğu ve alıcının, verici konumundaki kişiye ait her şey üzerinde bir tür mülkiyet hakkına sahip olduğunun kabul edilmesidir. Değişim sadece insanlarla değil aynı zamanda ölümlerin ruhları ve tanrılarla da yapılır çünkü bu mülklerin asıl sahipleri bunlardır. Değiş tokuşun yapılması zorunlu, aksi ise tehlikelidir çünkü genel itibarıyla kurban olarak adlandırılan ve insanoğlunca Tanrı'sına sunulan her tür sununun amacı Tanrı'nın rızasını almaktır. Sunulan kurbanlar ve hediyeler insanlar ve Tanrılar arasındaki bağı kuvvetlendirir, barışı sağlar, kötü ruhları ve bu ruhların olumsuz etkilerini giderir" (Öncül, 2009: 1691).

Destanda İslamın çok değer verdiği şehitlikten de söz edilir. Kül Çoro, kâfir hanı Er Kıyas'a karşı yapılacak savaş öncesinde Kan Çoro'ya şunları söyler:

"Ölürsem şehit olurum,

Öldürürsem gazâ kılarım" (Gülensoy, 2002: 349).

Şehit, Allah yolunda yapılan bir savaşta ölen kişiye denir. İslam inancında şehitler sualsiz sorgusuz cennete gireceklerdir.

Sonuç

Eski zamanda tespit edilip sözlü olarak halkın hafızasında olan destanlar, halkla beraber yaşadıkları için halkın her devirdeki fikir, ideal, sevinç ve kederlerini aksettirirler. Manas Destanı da yaşayan bir destan olduğu için, Kırgızların en eski devirlere ait hatıralarını yansıttığı gibi XVIII-XIX. yüzyıllarda İslamiyetin Kırgızlar arasında iyice yerleşmesinin sonucu olarak İslamî öğeleri de içine almıştır. Manas Destanı'nda aşağıdaki İslamî unsurlara rastlanmıştır:

1. İslamiyetin etkisi Manas'ın doğumuyla kendisini gösterir. Manas, daha doğarken Müslümanların yolunu açacağını, Müslümanlar için kurtuluş olacağını, kâfirin malını saçacağını söyler. Bu Manas'ın doğum nedenidir. O dünyaya âdeta İslamiyeti yüceltmek için gelir.
2. İslam dininin büyük peygamberi Hz. Muhammed (sav)'den övgüyle bahsedilir.
3. Hızır, evliya, melekler ve kırk eren darda kalındığında yardıma gelirler.
4. Kur'an-ı Kerîm, insanların hükümlerini hayatlarında uygulamaları gereken kutsal bir kitap olarak görülür.

5. Kırgız toplumu öldükten sonraki hayatın varlığını (ahiret inancı) kabul eder.

6. Tek tanrı inancı vardır. Allah gökyüzündeki Ayı ve Güneşi yaratmış, yeryüzünü Güneş'in ışığıyla ısıtmıştır. Allah'ın kudreti, bilgisi âlemi kuşatmıştır. O birdir, eşi ve benzeri yoktur.

7. Müslüman Kırgız hanları buluşmalarında öncelikle selamlaşırlar.

8. Kırgızlar Allah'ın yarattığı varlıklar için ezelde verdiği hüküm olan kader inancını taşırlar.

9. Çeşitli dileklerin yerine getirilmesi için kurban kesilir.

10. Allah yolunda yapılan savaşta ölüp şehit olma yüceltilir.

Sonuç olarak; Manas Destanı'nda İslamiyetin zahirî şekillerden ziyade Kırgız toplumunun hayatını şekillendiren en önemli inançlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Çiğdem, (2010), "Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi", Mukaddime, S. 1, s. 169-180.

ALPTEKİN, Ali Berat, (1998), "Kazak Edebiyatında Manas Destanı", Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, s. 110-116, Ankara.

BANARLI, N. Sami, (1997), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi C 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR, (2006), Kur'ân-ı Kerim Meali, Akit Pazarlama, İstanbul.

GEYİKOĞLU, Hasan, (2001), "Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi", A. Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 6, s. 201-207.

GÖKYAY, O. Şaik, (2000), Dedem Korkudun Kitabı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

GÜLENSOY, Tuncer, (2002), Manas Destanı, Akçağ Yayınları, Ankara.

GÜNAY, Umay, (1998), "Manas Destanı'ndaki Kadın Adları ile İlgili Bir Deneme", Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, s. 49-61, Ankara.

İNAN, Abdülkadir, (1998), Makaleler ve İncelemeler C. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

JİRMUNSKİY, V. M. Çev. Oktay Selim Karaca, (1998), "Epik Gelenek", Millî Folklor, S. 37, s. 171-176.

KALÇAKEEV, Kubançbek; ÇERİBAŞ, Mehmet, (2008), "Manas Destanı'nın Güney Rivayetlerinde Tabiatın Tasvir Edilmesi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli, S. 47, s. 121-135.

KAPLAN, Mehmet, (2004), "Türk Destanında Alp Tipi", Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1, Dergâh Yayınları, s. 13-21, İstanbul.

KAPLAN, Mehmet, (2005), "Manas Destanı", Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri, Dergâh Yayınları, s. 58-90, İstanbul.

- KAPLAN, Mehmet, (2005), “Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı”, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri, Dergâh Yayınları, s. 11-25.
- KAYA Muharrem, (2009), Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanında Av, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Yıl 1, Sayı 1, s. 96-106, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (2004), Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖSE, Nerin, (1997), “Kococaş Destanı ile Manas, Dede Korkut, Orhun Yazıtları ve Türk Halk Hikayeleri Arasındaki Paralellikler”, Araştırmalar II. Ankara. (Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi 3. Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu).
- OĞUZ, M. Öcal, (1995), “Destanlarımızdaki Olağanüstü Doğum Motifi Etrafında Manas”, Millî Folklor, S. 27, s. 12-13.
- OĞUZ, M. Öcal, (1996), “Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabında Kardeşler Arası İlişkiler”, Millî Folklor, S. 31-32, s. 37-41.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1998), Türk Mitolojisi C 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÖNCÜL, Kürşat, (2009), “Manas Destanı’nda Sihirsel Düşünüş Sistemi”, Turkish Studies, S. 4/3, s. 1689-1696.
- PALA, İskender, (1995), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SİPAHİOĞLU, Hülya S, (1998), “Manas Destanı’nda Evlenme Adetleri ve Günümüze Akisleri”, Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, s. 439-448, Ankara.
- TOGAN, Z. Velidi, (1972), Oğuz Destanı, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- YILDIZ, Naciye, (1995), “Manas Destanında Hoşgörü”, Millî Folklor, S. 26, s. 47-50.
- YILDIZ, Naciye, (1998), “Dede Korkut Hikâyelerinde ve Manas Destanında Ağaç”, Millî Folklor, S. 37, s. 47-50.